

СЪСТАВ И СТРУКТУРА НА СЛУЖБИТЕ ЗА ЧЕТВЪРТЪК В ОКТОИХ I–IV ГЛАС ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XV В.

Ния РАДЕВА (Велико Търново)

Бележки върху палеографските и езиковите особености на този богослужебен сборник има в две мои статии. Той представлява пълно новоизведен октоих I–IV глас с език от търновски евтимиевски тип и е датиран от втората половина на XV в.

Предмет на това изследване са службите за четвъртък — техният състав и структура. При тези именно служби в октоиха се наблюдава тематична неустановеност за разлика от службите за останалите делнични дни (Йовчева 2004, 142). Така според комбинирането на други теми с темата за апостолите, задължителна за четвъртък, според самия състав и структурирането на химнографския материал се очертават групи родствени ръкописи. В този смисъл службите за четвъртък имат важен дял в проследяването на историята на славянския октоих.

Описанието на службите за четвъртък се основава изцяло на изследването на Мария Йовчева „Солунският октоих в контекста на южнославянските октоиси до XIV в.“ (2004 г.), което освен задълбочено и пълно проучване на този петогласник и мястото му в историята на славянския октоих съдържа текстологични съпоставки, данни и наблюдения от теоретичен и исторически характер, свързани със славянската богослужебна практика, оформянето на октоиха като богослужебен сборник — под влияние на византийската традиция и с творческото участие на наши писатели и книжовници.

Интересна би била съпоставката на първогласника от Търновската библиотека с Килифарския октоих (V–VIII глас) от 1492. Тя се основава както на близкото време на възникване на двата ръкописа, така и на езика им, който е от търновски евтимиевски тип. Тази съпоставка обаче засега се отлага, тъй като Килифарският октоих е на реставрация и не се намира във Великотърновския музей. Използват се най-общите данни за четвъртъчните служби, представени в изследването на Ангел Давидов (Давидов 1968, 507).

За установяването на липсващи тропари и стихирни или за нарушение в техния ред на първо време се използва Осмогласник I—IV глас от 1906 г.

В първогласника от Търновската библиотека са запазени службите за четвъртък за четирите гласа, липсват обаче листи за III глас — от песен И и Ф от комбинираните канони за апостолите и Николай Мирликийски, стиховните стихирни за апостолите до четирите блажени тропара. (Запазен е и последният блажен, както и част от предпоследния.)

Службите за четвъртък в Октоиха от Търновската библиотека отнасят ръкописа към обособената от М. Йовчева II група октоиси, за чиито новоизводни представители е характерно честването на апостолите и на Николай Мирликийски през този ден от седмицата (Йовчева 2004, 142—155, 206). Вечерната служба в първогласника (в сряда вечер) включва стихирни на „Господи, възвах“ и стиховни стихирни. Повечерие липсва. Утринната служба съдържа седални, изпълнявани след I, II и III катизма; два комбинирани канона — за апостолите и за Николай Мирликийски, и стиховни стихирни. Литургията се състои от блажени тропари. Такъв състав и структура най-общо имат и службите за четвъртък в Килифарския октоих (Давидов 1968, 507).

Вечерната служба в изследвания ръкопис е интересна с това, че стихирите на „Господи, възвах“ не са посветени на апостолите. 3-те начални са молебни към Господ; следват 3—4 богородични, въведени с радѹчи сѡ; после I апостолска, изпълнявана на „слава“ и поставена след третата богородична. Апостолската стихира е последвана от 1—2 богородични.

Приблизително дадените цифри отразяват разлика в тази част на службите за четвъртък в съответните 4 гласа. В I и II глас богородичните стихирни са 3+1, разделени от една апостолска. В III глас богородичните са 3+2 в същите позиции, като четвъртата не започва с радѹчи сѡ, а в IV глас богородичните са 4+2, като тук първата и петата не са въведени с радѹчи сѡ. Всичките тези стихирни на „Господи, възвах“ липсват в посочения за съпоставка печатен октоих.

Този състав на стихирите на „Господи, възвах“, предназначени за службата в сряда вечер, М. Йовчева (Йовчева 2004, 145) свързва с част от новоизводните октоиси, отразяващи сръбската традиция — Октоих № 560 (НБКМ) от XIV в., НБКМ 562, Октоих № 565 (НБКМ) от XV в. и печатните Октоих на Божидар Вукович от 1537 г. и Цетински октоих от 1494 г. (Йовчева 2004, 281, 284). За цикъла в тези октоиси са характерни 3 молебни стихирни към Господ с покаен характер + 4 богородични, въведени с радѹчи сѡ, + 1 за апостолите, изпълнявана на „слава“.

Както сочат данните, в разглеждания ръкопис се наблюдават известни разлики, засягащи както реда, така и броя и състава на някои стихирите. Стихирата, посветена на апостолите, при всичките 4 гласа на проучвания октоих не е в края на цикъла, след нея има 1—2 богородични. Богородичните в III и IV глас са повече — 5 и 6, като някои от тях не са въведени като останалите с радъци сѧ.

Килифарският октоих, който в сряда вечер включва стихирите на „Господи, възвах“, посветени на апостолите и на Н. Мирликийски (Давидов 1968, 507), в това отношение се различава от този в Търновската библиотека, където в началото на четвъртъчната служба се забелязва придържане към сръбска традиция.

Стиховните стихирите в първогласника са 4, сред които 2 за апостолите, 1 мъченическа и 1 богородична. Тук не се наблюдава разлика в структурата и реда на стихирите с установената от М. Йовчева II група новоизводни октоиси. Следва да се отбележи само, че в изследвания октоих част от стихирите не отговарят на съответните в печатния октоих от 1906 г. Такива са всичките 4 стихирите за I глас и последната стихира за IV глас.

Утринната започва със *седални*. Материалът тук също е според схемата, представяща новоизводните октоиси от втората обособена група. След първата катизма има 2 седални, посветени на апостолите, последвани от богородичен. Сред втората катизма има 2 апостолски, 1 мъченически и 1 богородичен. След третата катизма се изпълняват 1 апостолски и 1 богородичен.

Схемата обаче е издържана само за I глас, тъй като за II, III и IV глас след втората катизма има по 1 седален за апостолите вместо по 2. Вероятно е важно да се отбележи, че в октоиха от 1906 г., с който се сравнява, за II и III глас също фигурира по 1 седален след втората катизма, за който обаче е записано да се изпълнява по два пъти. Така може да се окаже, че в изследвания ръкопис липсва само указанието за повторение на тропара, с което бройката би се възстановила. Това не се отнася за липсващия седален след втората катизма в IV глас. За II глас пък липсва вторият апостолски след първата катизма. От друга страна, за 2-ия тропар след първата катизма на I глас е указано да се повтори, с което броят и тук би се нарушил (вместо два седалните стават 3). (В изданието от 1906 г. след третата катизма за I, II и III глас между апостолския и богородичния седален има и 1, посветен на Н. Мирликийски, докато в изследвания ръкопис такъв липсва на съответното място за 4-те гласа.)

Част от седалните не отговарят по състав на съответните в печатния октоих, а други не са на местата си. Не фигурират в изданието вторите апостолски след първата катизма за I, II и IV глас, както и богородичните

след първата и третата катизма и вторият апостолски сред втората катизма за I глас. При седалните след първата катизма за IV глас има липса, разместване и замяна. Даденият като първи тропар според печатното издание е втори. Първият в изданието липсва в ръкописа, а вторият от ръкописа липсва в изданието.

Основната част на утринната са *каноните*. В ръкописа има два комбинирани канона, единият, посветен на апостолите, а другият — на Н. Мирликийски, както е характерно за втората група новоизводни октоиси. (Следва да се напомни, че каноните за III глас не участват пълноценно в наблюденията и съпоставките, тъй като в ръкописа липсват листите на последните две песни — И и Φ — от двата канона.)

В надсловите на каноните за апостолите за I, II и III глас фигурира името на Теофан (Начертани). Автор на този канон за IV глас не се посочва. (М. Йовчева (с. 150) споменава, че Синайски октоих от XIV в. (Син 20) съдържа името на Теофан в надсловите за I и II глас.)

Каноните за апостолите в изследвания октоих включват за всяка песен ирмос, 3 тропара за апостолите и 1 богородичен, както е характерно за новоизводните октоиси, които отговарят на гръцките печатни издания (Йовчева 2004, 151). Изключения от схемата се наблюдават при I глас (песен З) и при IV глас (песен Φ), където в ръкописа липсват третите апостолски тропари.

Разлика в състава и последователността на тропарите в каноните за апостолите с печатния октоих се наблюдава единствено при III глас в песен И, където в ръкописа ирмосът липсва, а вторият и третият апостолски тропар са с разменени места.

В надсловите на вторите канони, посветени на Н. Мирликийски, е записано името на Йосиф Песнописец. Надсловът за III глас се отличава от останалите с лаконичността си и съответно името на автора е предадено с притежателно прилагателно — (творение) Йосифово.

Схемата на отделните песни е като на другите разгледани канони — ирмос, 3 тропара, посветени тук на Н. Мирликийски, и богородичен. Не се подчиняват на схемата песен И и Φ за II глас и песен Д и Φ за IV глас, където вместо по 3 тропара за Николай има по 4. А в песен И за IV глас между трите тропара за Николай и богородичния има и един троичен. По брой и състав тропарите отговарят на печатния октоих, използван за съпоставка.

В песен Г за I глас и в песен Е за IV глас липсват ирмосите.

Каноните са тази част от разглеждания ръкопис, която по състав и структура най-точно отговаря на използваното печатно издание.

Утринната служба завършва със *стиховни стихир*. В първогласника те са 4 — 2 апостолски, 1 мъченическа и 1 богородична, както във втората група новоизводни октоиси.

По състав и ред стиховните стихирни съвпадат с печатния октоих с изключение на първата апостолска и богородичната за I глас, които са различни по състав от съответните в изданието. (За III глас липсват листи.)

Литургията се състои от 6 блажени тропара. Първият е ирмос, следват 2 за апостолите, а после по 1 мъченически, троичен и богородичен, както е според схемата на новоизводните октоиси.

Несъответствие в състава на блажените с изданието се наблюдава при троичния за I глас и при мъченическия за IV глас.

Проследяването на състава и структурата на службите за четвъртък в октоиха от Търновската библиотека, основано на наблюденията на М. Йовчева върху историята на славянския октоих, налага следните изводи.

Богослужението за четвъртък в проучвания първогласник включва: вечерна служба (в сряда вечер) — стихирни на „Господи, възвах“ и стиховни стихирни, без повечерие; утринна служба — седални, изпълнявани след I, II и III катизма, два комбинирани канона — за апостолите и за Николай Мирликийски, стиховни стихирни; литургия — блажени тропари. В това отношение ръкописът се явява като представител на обособената втора група новоизводни октоиси.

Интересно е да се отбележи, че по състав стихирите на „Господи, възвах“ във вечерната служба в ръкописа показват сръбска традиция. Цикълът започва с три молебни стихирни към Господ, след което има 3—4 богородични, въведени с *радоуи сѧ*. Следват 1 апостолска, изпълнявана на „слава“ и 1—2 богородични. В това отношение първогласникът прилича на Октоих № 560 (НБКМ) от XIV в., НБКМ 562, Октоих № 565 (НБКМ) от XV в. и печатните Октоих на Божидар Вукович от 1537 г. и Цетински октоих от 1494 г. (Йовчева 2004, 145, 281, 284).

По състава на стихирите на „Господи, възвах“ за вечерната служба ръкописът се различава от Килифарския октоих (1492г.).

Службите за четвъртък в проучвания първогласник показват и някои особености. За разлика от сръбската традиция, където в цикъла на „Господи, възвах“ за вечерната служба след молебните стихирни има 4 богородични, въведени с *радоуи сѧ*, богородичните в ръкописа за III и IV глас са съответно 5 и 6, като някои от тях не са въведени с *радоуи сѧ*. Стихирата, посветена на апостолите, при всичките 4 гласа на проучвания октоих не е в края на цикъла, както е характерно за сръбската традиция, след нея има 1—2 богородични.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Давидов, А. Килифарският октоих. (Съдържание и палеографски особености на ръкописа.) Тр. ВПИ „Братя Кирил и Методий“ т. 17 (VI). 1968, 505—537.
- Йовчева, М. Особенности в структурата и състава на службите за четвъртък в славянски ръкописни октоиси. Старобългаристика. 1996, кн. 4, 3—11.
- Йовчева, М. Солунският октоих в контекста на южнославянските октоиси от XIV век. Кирило-Методиевски студии. Кн. 16. С, 2004.
- Радева, Н. Бележки върху езика на ръкописен октоих в РНБ „П. Р. Славейков“ (В. Търново). — Във: Българска филологическа медиевистика. (Сборник научни изследвания в чест на проф. дфн Иван Харалампиев). В. Търново, 2006, 591—597.
- Радева, Н. Октоих от XV век в РНБ „П. Р. Славейков“ (В. Търново) — бележки по съдържанието и оформлението. — Във: Киприанови четения. (600 години от успението на Св. Киприан, митрополит Московски). В. Търново, 2008, 475—493.